

१. आदिवासी / जनजाति भन्नाले कसलाई बुझाउँछ ?

- ❖ आदिवासी / जनजाति भन्नाले आफ्नो मातृभाषा र परम्परा रीतिरिवाज, छुट्टै सांस्कृतिक पहिचान, छुट्टै सामाजिक संरचना र लिखित वा अलिखित इतिहास भएको जाति वा समुदाय सम्झनु पर्दछ ।

२. कसलाई आदिवासी / जनजाति भनी पहिचान गरिएको छ ?

- ❖ आदिवासी / जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ को दफा २ (क) सँग सम्बन्धित अनुसूची बमोजिम निम्न जातजातिलाई समावेश गरिएको छ ।

किसान	कुमाल	कुशवाडिया	कुशुण्डा	गनगाई
गुरुङ	चेपाङ	छन्त्याल	छैरोतन	जिरेल
भाँगड	डोल्पो	ताडवे	ताजपुरिया	तामाङ
तीन गाउँले थकाली	तोफ्फेगोला	थकाली	थामी	थारू
थुदाम	दनुवार	दराई	दुरा	धानुक (राजवंशी)
धिमाल	नेवार	पहारी	फ्री	वनकारिया
ब्रामो	बाह्र गाउँले	बोटे	भुजेल	भोटे
मगर	माझी	मार्फाली थकाली	मुगाली	मेचे (वोडो)
याक्खा	राई	राउटे	राजवंशी (कोच)	राप्ती
लार्के	लिम्बु	लेप्चा	ल्होपा	ल्होमी (शिङसावा)
वालुङ	व्यासी	शेर्पा	सतार (सन्थाल)	सियार
सुनवार	सुरेल	हायु	ह्याल्मो	

३. नेपालको संविधानमा आदिवासी/जनजातिका के कस्ता अधिकारको व्यवस्था रहेको छ ?

- ❖ अन्य नागरिक सरह कानूनको दृष्टिमा समान हुने,
- ❖ कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने वा अन्य कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरिने,
- ❖ संरक्षण सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानून बमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने,
- ❖ समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिताको हक,
- ❖ आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्न पाउने हक,

(१)

- ❖ शोषण विरुद्धको हक,
- ❖ स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक,
- ❖ आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक,
- ❖ राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यामिक तहसम्मको शिक्षा निःशुल्क पाउने हक,
- ❖ रोजगारी र सो छनौट गर्ने हक,
- ❖ राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक,
- ❖ स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँचको हक,
- ❖ स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक,
- ❖ खाद्यसम्बन्धी हक,
- ❖ खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक,
- ❖ कानूनबमोजिम खाद्य सम्पत्तिको हक,
- ❖ उपयुक्त आवासको हक,
- ❖ कानूनबमोजिम बाहेक स्वामित्वमा रहेको बासस्थानबाट हटाइने वा अतिक्रमण नगरिने,
- ❖ लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक,
- ❖ सुरक्षित मातृत्व र प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक,
- ❖ आफ्नो पहिचानसहित नामकरण र जन्म दर्ताको हक,
- ❖ परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य, पालन पोषण, उचित स्याहार, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक,
- ❖ प्रारम्भिक बाल विकास तथा बाल सहभागिताको हक,
- ❖ कलकारखाना खानी वा यस्तै अन्य जोखिमपूर्ण काममा लगाउन नपाइने,
- ❖ बालविवाह गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण गर्न वा बन्धक राख्न नपाइने,
- ❖ सेना, प्रहरी वा सशस्त्र समूहमा भर्ना वा प्रयोग गर्न वा सांस्कृतिक वा धार्मिक प्रचलनका नाममा कुनै पनि माध्यम वा प्रकारले दुर्व्यवहार उपेक्षा वा शारीरिक मानसिक यौनजन्य वा अन्य कुनै प्रकारको शोषण गर्न वा अनुचित प्रयोग गर्न नपाइने,
- ❖ घर विद्यालय वा अन्य जुनसुकै स्थान र अवस्थामा शारीरिक मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको यातना दिन नपाइने,
- ❖ असहाय अनाथ अपाङ्गता भएका द्वन्द्वपीडित विस्थापित एवं जोखिममा रहेका आदिवासी जनजाति बालबालिकालाई राज्यबाट विशेष संरक्षण र सुविधा पाउने हक,
- ❖ सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत सामाजिक रूपले पछि परेका आदिवासी जनजातिलाई समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको निकायमा सहभागिताको हक,

(२)

- ❖ गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने र गुणस्तरहिन वस्तु वा सेवाबाट पुगेको क्षतिको कानूनबमोजिम क्षतिपूर्तिको हक,
- ❖ देश निकाला विरुद्धको हक,
- ❖ नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसको लागी विद्यालय र शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन गर्ने हक,
- ❖ सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको महिला, दलित, आदिवासी जनजाति लगायतका नागरिकहरूको संरक्षण सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनबमोजिम विशेष व्यवस्था गर्न सकिने,
- ❖ राजनैतिक दलको विभिन्न तहका कार्यकारिणी समितिमा नेपालको विविधतालाई प्रतिबिम्बित गर्ने गरी समावेशी प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरिएको हुनु पर्ने,
- ❖ आर्थिक सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजातिसमेतलाई सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायमा सहभागिताको हक,
- ❖ संघीय निजामति सेवा लगायत सबै संघीय सरकारी सेवामा प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति गर्दा संघीय कानूनबमोजिम खुल्ला र समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा हुने,
- ❖ समावेशी सिद्धान्तको आधारमा नेपाली राजदूत वा कुनै खास प्रयोजनको लागि विशेष प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्ने,
- ❖ संवैधानिक अंग वा निकायका पदमा नियुक्ति गर्दा समावेशी सिद्धान्तबमोजिम गरिने,
- ❖ नेपालमा एक आदिवासी जनजाति आयोग रहने संवैधानिक व्यवस्था रहेको ।

४. प्रचलित कानूनमा आदिवासी/जनजातिको के कस्ता अधिकारहरूको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ?

- ❖ नेपाल सरकारलाई प्राप्त छात्रवृत्तिमध्ये विपन्न, महिला, अपाङ्ग जनजातिलाई तोकिएबमोजिम सुरक्षित गरिने,
- ❖ संस्थागत विद्यालयले कूल विद्यार्थी संख्याको कम्तिमा १० (दस) प्रतिशतमा नघटाई गरिब, अपाङ्ग, महिला, दलित र जनजाति विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- ❖ सामुदायिक विद्यालयले गरिबीको रेखामुनि रहेका दलित, जनजाति र महिलालगायतका अन्य विद्यार्थीहरूलाई निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्ने,

- ❖ निजामती सेवालाई समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये ४५ (पैतालिस) प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शत प्रतिशत मान्नी आदिवासी जनजातिलाई २७ (सत्ताइस) प्रतिशत छुट्याइने,
- ❖ प्रत्येक समुदायलाई मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार हुने,
- ❖ रोजगार दिने सम्बन्धमा कुनै विशेष व्यवस्था गरेकोमा बाहेक कुनै व्यक्तिको उत्पत्ति, धर्म, वर्ण, जातजाति, लिङ्ग, भाषा, क्षेत्र, वैचारिक आस्था वा त्यस्ता कुनै आधारमा भेदभाव नगरिने,
- ❖ बढुवाको लागि उमेदवार हुन चाहिने न्यूनतम सेवा अवधि बढुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा एक श्रेणीमुनिको पदमा राजपत्र अनङ्कित पदको लागि ३ वर्ष र राजपत्रांकित पदको लागि ५ वर्ष सेवा अवधि तोकिएकोमा महिला, आदिवासी जनजाति निजामती कर्मचारीले सो तोकिएको सेवा अवधिमा एक वर्ष सेवा अवधि कम भए पनि बढुवाको उमेदवार हुन पाउने,
- ❖ बढुवा हुने पदको भन्दा एक श्रेणीमुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता भए हुने ।

५) आदिवासी/जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको स्थापना किन गरिएको हो ?

- ❖ आदिवासी / जनजातिको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक विकास र उत्थान गर्न तथा राष्ट्रिय विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गराउनका लागि आदिवासी/ जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गरिएको छ ।

६) आदिवासी / जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको मूल उद्देश्य के के रहेका छन् ?

- ❖ आदिवासी / जनजातिको विकास र उत्थानसँग सम्बन्धित कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी सर्वाङ्गीण विकास गर्ने र समतामूलक समाजको निर्माणमा मद्दत पुऱ्याउने ।
- ❖ आदिवासी / जनजातिको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, इतिहास, परम्परागत सीप, प्रविधि र विशिष्ट जानकारीको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी व्यावसायिक प्रयोगमा ल्याउन सहायता गर्ने ।
- ❖ मुलुकको समष्टिगत विकासको मूल प्रवाहमा आदिवासी / जनजातिलाई सहभागी गराउने ।

७) आदिवासी / जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको के कस्ता काम, कर्तव्य र अधिकार रहेका छन् ?

- ❖ आदिवासी / जनजातिको भाषा, लिपि, साहित्य, इतिहास, कला, संस्कृति, परम्परागत सीप तथा प्रविधिको प्रवर्द्धन र संरक्षणको लागि आवश्यक कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,

- ❖ आदिवासी / जनजातिको भाषा, लिपि, साहित्य, इतिहास, कला, परम्परा, संस्कृतिको अध्ययन, अनुसन्धान र विकास गर्ने,
- ❖ आदिवासी र जनजातिको भाषा, संस्कृति, इतिहास परम्परालाई परिचय गराउने अभिलेखालय तथा सङ्ग्रहालय स्थापना गर्ने,
- ❖ आदिवासी /जनजातिले परम्परागत रूपमा अभ्यास गर्दै आएको प्रविधि, सीप तथा विशिष्ट जानकारीलाई सम्बन्धित आदिवासी / जनजातिको बौद्धिक सम्पत्तिको रूपमा संरक्षण गर्ने गराउने,
- ❖ आदिवासी र जनजातिको इतिहास, साहित्य, भाषाको शब्दकोष तयार गर्ने र प्रकाशन गर्ने गराउने,
- ❖ कम्तीमा प्राथमिक तहसम्म आदिवासी र जनजातिको मातृभाषामा पढाउने गरी विद्यालय स्थापना गर्ने,
- ❖ आदिवासी / जनजातिमध्येका विपन्न र पिछडिएका समूहको आर्थिक तथा सामाजिक स्तर वृद्धि गर्न विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गराउने,
- ❖ आदिवासी / जनजातिसम्बन्धी परामर्श सेवा दिने,
- ❖ मातृ भाषामा सूचना समाचार कार्यक्रम प्रसारण गर्ने व्यवस्था मिलाउने,
- ❖ आदिवासी / जनजातिबिच रहेको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक विभेद, भिन्नतालाई ध्यानमा राख्दै सम्पन्न र विपन्न आदिवासी / जनजातिको अनुसूची तयार गर्ने ।

(८) आदिवासी / जनजाति आयोगको स्थापना किन गरिएको हो ?

- ❖ आदिवासी / जनजाति समुदायको गौरवमय इतिहास र संस्कृतिको पहिचान, हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन तथा आदिवासी जनजाति समुदायको सशक्तीकरण गर्नको लागि आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४ ले आयोगको स्थापना, पदाधिकारी र आयोगको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरेको छ ।

(९) आदिवासी / जनजाति आयोगको के कस्ता काम, कर्तव्य र अधिकार रहेका छन् ?

- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको समग्र स्थितिको अध्ययन गरी नीतिगत, कानूनी र संस्थागत सुधारका विषयमा नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन तथा सशक्तीकरणका लागि राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने,

- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन र सशक्तीकरणका सम्बन्धमा भएका व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भए नभएको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न चाल्नु पर्ने कदमका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुभाष दिने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन तथा सशक्तीकरणका सम्बन्धमा भइरहेका कानूनी, नीतिगत तथा संस्थागत व्यवस्थामा गर्नुपर्ने सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुभाष दिने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायसँग सम्बन्धित नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,
- ❖ आयोगले गरेका सिफारिस वा दिएका सुभाष कार्यान्वयनको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने गराउने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायभित्र आर्थिक वा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका व्यक्तिको विकास र सशक्तीकरणको लागि विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायभित्रका विभिन्न भाषा, लिपि, संस्कृति, इतिहास, परम्परा, साहित्य, कलाको अध्ययन अनुसन्धान गरी सो को संरक्षण र विकासको लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण र संवर्द्धन तथा सशक्तीकरणको लागि चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायमा विद्यमान कुरीति, अन्धविश्वास तथा शोषणको अन्त्य गर्न र समुदायको सशक्तीकरणको लागि कार्यक्रम तर्जुमा गरी नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायमा रहेका परम्परागत सीप, प्रविधि र विशिष्ट ज्ञानको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी व्यावसायिक प्रयोगमा ल्याउन सहयोग गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको सम्बन्धमा नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी आवश्यक निर्देशन दिने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति वा संस्थाका विरुद्ध उजुरी सङ्कलन गरी सो उपर छानबिन तथा तहकितात गर्न सम्बन्धित निकायमा सिफारिस गर्ने,

- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको संस्कृति संरक्षण र संवर्धनका लागि सङ्ग्रहालय स्थापना र परिचालनका लागि नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने र कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजातिको उद्गम स्थलको खोज अनुसन्धान गरी ति स्थलहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने,
- ❖ आदिवासी जनजाति समुदायको हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन र सशक्तीकरणका लागि नेपाल सरकार र अन्य सङ्घ, संस्थाहरूले सञ्चालन गर्ने चेतनामूलक कार्यक्रमहरूको समीक्षा, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने,

आदिवासी / जनजातिको अधिकार एवं उपचारसम्बन्धी जानकारी पुस्तिका

(१०) आदिवासी / जनजातिको अधिकार हनन् भएमा के गर्नुपर्दछ ?

- ❖ आदिवासी जनजातिको हक अधिकार उल्लङ्घन भएको अवस्थामा सर्वोच्च अदालत, उच्च अदालत र जिल्ला अदालतमा रिट निवेदन दिने ।
- ❖ प्रचलित कानूनमा उल्लिखित अन्य अधिकारहरूको उल्लङ्घन भएको अवस्थामा जिल्ला अदालतमा फिराद दर्ता गर्न सकिन्छ ।

(११) आदिवासी/जनजातिले निःशुल्क कानूनी सहायता कसरी प्राप्त गर्न सक्छन् ?

- ❖ सम्बन्धित जिल्ला कानूनी सहायता समिति र सम्बन्धित अदालतका वैतनिक कानून व्यवसायीबाट निःशुल्क कानूनी सहायता प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

(१२) आदिवासी जनजातिको हक अधिकारको सम्बन्धमा सम्बन्धमा के कस्ता कानूनहरू रहेका छन् ?

- ❖ नेपालको संविधान
- ❖ आदिवासी जनजाति आयोग ऐन, २०७४
- ❖ आदिवासी / जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान ऐन, २०५८
- ❖ निजामती सेवा ऐन, २०४९
- ❖ निजामती सेवा नियमावली, २०५०
- ❖ शिक्षा नियमावली, २०५९

सम्पर्क ठेगाना:

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं नेपाल ।

फोन नं. : ०१-४२००७३५, ०१-४२००७२५
ईमेल : a2jc@supremecourt.gov.np
वेबसाइट : www.supremecourt.gov.np

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं
२०७६